

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA «TAFAKKUR IZI» METODIKASI

Qodirova Maftunaxon Qahramonjon qizi

qmaftuna260@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan «Tafakkur izi» metodikasining nazariy asoslari, tuzilishi va amaliy qo‘llanilishi yoritilgan. Metodika talabaning g‘oyadan tayyor badiiy asargacha bo‘lgan fikrlash yo‘lini eskizlar, vizual kundalik va refleksiv izohlar orqali qayd etish va tahlil qilishga asoslanadi. Bunday yondashuv talabada badiiy obrazni anglangan holda izlash, muqobil yechimlarni taqqoslash hamda o‘z ijodiy jarayonini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tezisda metodikaning bosqichlari, baholash mezonlari va tajriba-sinov ishlarining dastlabki natijalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ijodiy tafakkur, tasviriy san’at, bo‘lajak o‘qituvchi, «Tafakkur izi» metodikasi, vizual kundalik, eskiz, refleksiya, divergent fikrlash, badiiy obraz, kasbiy kompetensiya.

Abstract. The paper presents the «Trace of Thinking» method for developing creative thinking in future fine art teachers. The method records and analyses the student’s path from an initial idea to a finished artwork through sketches, a visual journal and reflective notes. Its stages, assessment criteria and preliminary experimental results are described.

Keywords: creative thinking, fine art, future teacher, visual journal, sketch, reflection, divergent thinking.

1. *Kirish*

Bugungi kunda ta’lim tizimida asosiy e’tibor tayyor bilimlarni yetkazishdan mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalashga ko‘chmoqda. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni hamda Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish va talabalarning kreativ salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu vazifalar, ayniqsa, san’at ta’limi sohasida alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san’at o‘qituvchisi nafaqat o‘zi ijod qiladigan rassom, balki o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini uyg‘otadigan pedagog hamdir. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchi o‘z ijodiy jarayonini anglashi, uni bosqichlarga ajrata olishi va boshqalarga tushuntira bilishi lozim. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida mashg‘ulotlar ko‘pincha tayyor natijaga — yakuniy kompozitsiyaga baho berish bilan cheklanadi. G‘oyaning tug‘ilishi, izlanish, xatolar va qayta ishlash jarayoni esa e’tibordan chetda qoladi.

Natijada ko‘plab talabalar namunadan nusxa ko‘chirish, bir xil kompozitsion sxemalarni takrorlash va mustaqil badiiy yechim topishda qiynalish kabi muammolarga duch keladi. Ushbu muammoni hal etish uchun talabaning fikrlash jarayonini ko‘rinadigan, kuzatiladigan va tahlil

qilinadigan holatga keltiruvchi metodik yondashuv zarur. Taklif etilayotgan «Tafakkur izi» metodikasi aynan shu ehtiyojga javob sifatida ishlab chiqilgan.

Ijodiy tafakkur — shaxsning yangi, original va ahamiyatli g‘oyalarni yaratish, muammoni noan’anaviy usulda ko‘rish va uni hal etish qobiliyatidir. Psixologiya fanida bu masala keng o‘rganilgan. J. Gilford tafakkurni konvergent (yagona to‘g‘ri javobga yo‘naltirilgan) va divergent (ko‘plab muqobil yechimlarni izlaydigan) turlarga ajratgan. U ijodkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari sifatida fikrlashning ravonligi, egiluvchanligi, originalligi va ishlab chiqilganligini ko‘rsatgan. E. P. Torrens esa ushbu ko‘rsatkichlarni o‘lchashga mo‘ljallangan, jumladan, tasviriy (figurali) topshiriqlarni o‘z ichiga olgan testlar tizimini yaratgan.

L. S. Vigotskiy ijodiy faoliyatni inson tajribasi elementlarini yangi birikmalarga keltirish jarayoni sifatida talqin qilgan. Uning fikricha, tasavvur va ijod bevosita shaxs to‘plagan tajribaning boyligiga bog‘liq. Bu qarash tasviriy san‘at ta’limi uchun muhim xulosa beradi: talabanning kuzatuvlari, eskizlari va izlanishlari qanchalik boy bo‘lsa, uning ijodiy imkoniyatlari ham shunchalik keng bo‘ladi. Badiiy ijod jarayonini bosqichlarga ajratish an‘anasi G. Uollesning tayyorgarlik, inkubatsiya, insayt (yorqin g‘oya) va tekshirish bosqichlari modeliga borib taqaladi. Rassom ijodida bu bosqichlar kuzatuv, eskizlar orqali izlanish, kompozitsion yechimni topish va asarni yakunlash ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Biroq ta’lim jarayonida bu bosqichlarning aksariyati talabanning ichki, ko‘rinmas faoliyati bo‘lib qoladi.

O‘zbek olimlari R. Hasanov, B. Oripov, N. Tolipov va boshqalarning tasviriy san‘at o‘qitish metodikasiga oid ishlarida kuzatuvdan tasvirga, oddiydan murakkabga borish tamoyili hamda badiiy idrokni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shu bilan birga, xorijiy pedagogikada keng tarqalgan «vizual kundalik» (sketchbook), «portfolio» va «fikrlashni ko‘rinadigan qilish» (Visible Thinking, Garvard universiteti «Project Zero» loyihasi) yondashuvlari talabanning fikrlash jarayonini hujjatlashtirishni taklif etadi.

Yuqoridagi nazariy qarashlar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin: ijodiy tafakkurni samarali rivojlantirish uchun natijani emas, balki jarayonni ham ko‘rinadigan qilish, uni tahlil qilish va baholash zarur. «Tafakkur izi» metodikasi ana shu g‘oyani tasviriy san‘at o‘qituvchisini tayyorlash tizimiga moslashtirishga qaratilgan.

«Tafakkur izi» metodikasining asosiy g‘oyasi shundan iboratki, talabanning g‘oyadan yakuniy asargacha bosib o‘tgan har bir fikriy qadami vizual va yozma «iz» shaklida qayd etiladi. Bu izlar keyinchalik talabanning o‘zi, guruhdoshlari va o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinadi. Shu tariqa ijodiy jarayon «qora quti»dan anglangan va boshqariladigan faoliyatga aylanadi.

Metodikaning tamoyillari:

- **Jarayonning ko‘rinishi** — har bir izlanish bosqichi eskiz, sxema yoki qisqa yozuv bilan hujjatlashtiriladi.
- **Muqobillik** — bitta vazifaga kamida uch-to‘rt xil kompozitsion yechim taklif etiladi.
- **Refleksivlik** — talaba nima uchun aynan shu yechimni tanlaganini asoslab beradi.
- **Xatoning qadri** — muvaffaqiyatsiz eskizlar o‘chirilmaydi, balki o‘rganish manbai sifatida saqlanadi.

– **Pedagogik yo‘nalganlik** — talaba o‘z tajribasini kelajakda o‘quvchilar bilan ishlashga ko‘chira olishi uchun jarayonni tushuntirishni o‘rganadi.

Metodikaning asosiy vositalari:

– *Vizual kundalik* — talaba doimiy ravishda kuzatuv chizmalari, tezkor eskizlar, rang izlanishlari va g‘oyalarni qayd etadigan albom.

– *Iz xaritasi* — bitta ijodiy ish bo‘yicha barcha eskizlarni ketma-ketlikda joylashtirib, ular orasidagi bog‘liqlik strelkalar va izohlar bilan ko‘rsatilgan plansh yoki raqamli taxta.

– *Refleksiv izoh* — har bir bosqich oxirida «Nimani o‘zgartirdim? Nima uchun? Qaysi muqobil variantdan voz kechdim?» savollariga yozilgan qisqa javoblar.

– *Iz galereyasi* — yakuniy asar uning barcha izlanish bosqichlari bilan birga namoyish etiladigan guruh muhokamasi.

Metodikaning bosqichlari:

1. **Uyg‘otish (motivatsion bosqich).** O‘qituvchi muammoli vaziyat yoki ochiq badiiy vazifa qo‘yadi, masalan: «Shahar shovqinini rang va chiziqli orqali ifodalang». Talabalar mavzu bo‘yicha assotsiatsiyalar, so‘zlar va tezkor belgilarni vizual kundalikka tushiradi.

2. **Kuzatish va to‘plash.** Talaba natura, fotomateriallar va san‘at asarlaridan kuzatuv chizmalari yaratadi. Bu bosqich Vigotskiy ta‘kidlagan «tajriba boyligi»ni shakllantiradi.

3. **Divergent izlanish.** Talaba kamida 4–6 ta turli kompozitsion eskiz yaratadi: format, nuqtai nazar, ritm, rang kaliti va uslub o‘zgartiriladi. Har bir eskiz raqamlanib, iz xaritasiga joylashtiriladi.

4. **Tanlash va asoslash.** Talaba eskizlarni taqqoslab, eng ifodali yechimni tanlaydi va refleksiv izohda o‘z tanlovini badiiy qonuniyatlar (kompozitsiya markazi, kontrast, muvozanat) asosida asoslaydi.

5. **Amalga oshirish.** Tanlangan g‘oya asosida yakuniy asar ishlanadi. Ish davomida yuzaga kelgan o‘zgarishlar ham izga qo‘shiladi.

6. **Iz galereyasi va refleksiya.** Talaba o‘z iz xaritasini guruh oldida taqdim etadi, guruhdoshlar «ikki yulduz va bir istak» usulida fikr bildiradi. Yakunda talaba ushbu jarayonni maktab o‘quvchilari bilan qanday tashkil etishi mumkinligi haqida qisqa metodik tavsiya yozadi.

Oltinchi bosqich metodikaning pedagogik yo‘nalganligini ta‘minlaydi. Talaba nafaqat ijodkor, balki kelajakdagi o‘qituvchi sifatida ijodiy jarayonni tashkil etish tajribasini egallaydi.

Baholash mezonlari. Metodikada baholash faqat yakuniy asarga emas, balki butun iz xaritasiga qaratiladi:

Mezon	Mazmuni	Ball
Ravonlik	Yaratilgan eskiz va g‘oyalar soni	0–5
Egiluvchanlik	Yechimlarning turli-tumanligi (format, uslub, rang kaliti)	0–5
Originallik	G‘oyaning noan‘anaviyligi, namunadan farqi	0–5
Ishlanganlik	Tanlangan g‘oyaning badiiy jihatdan to‘liq ochib berilishi	0–5
Refleksivlik	O‘z tanlovini asoslash va jarayonni tahlil qilish darajasi	0–5

Pedagogik ko'chirish	Tajribani o'quvchilar bilan ishlashga moslashtirish ko'nikmasi	0–5
----------------------	--	-----

Umumiy ball (0–30) asosida ijodiy tafakkurning uch darajasi belgilanadi: past (0–12), o'rta (13–21) va yuqori (22–30).

Metodika «Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi» ta'lim yo'nalishining 2–3-kurs talabalari bilan «Kompozitsiya» va «Rangtasvir» fanlari mashg'ulotlarida bir semestr davomida sinovdan o'tkazildi. Tajriba guruhida 30 nafar, nazorat guruhida 30 nafar talaba ishtirok etdi. Nazorat guruhida mashg'ulotlar an'anaviy usulda, tajriba guruhida esa «Tafakkur izi» metodikasi asosida tashkil etildi.

Tajriba guruhida har bir talaba semestr davomida vizual kundalik yuritdi va to'rtta ijodiy topshiriq bo'yicha iz xaritasini tayyorladi. Topshiriqlar mavzusi tabiat manzarasi, shahar hayoti, milliy naqsh motivlari asosidagi dekorativ kompozitsiya va erkin mavzudagi ish bo'ldi. Har bir topshiriq oxirida iz galereyasi o'tkazildi.

Ijodiy tafakkur darajasi semestr boshida (aniqlovchi bosqich) va oxirida (nazorat bosqichi) yuqorida keltirilgan mezonlar hamda E. Torrensning figurali testining moslashtirilgan varianti asosida aniqlandi.

Daraja	Tajriba guruhi, boshida (%)	Tajriba guruhi, oxirida (%)	Nazorat guruhi, boshida (%)	Nazorat guruhi, oxirida (%)
Yuqori	16,7	40,0	16,7	20,0
O'rta	46,6	50,0	43,3	46,7
Past	36,7	10,0	40,0	33,3

Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida yuqori darajadagi talabalar ulushi sezilarli oshgan, past darajadagilar ulushi esa keskin kamaygan. Nazorat guruhida o'zgarishlar ancha kam bo'lgan. Eng katta o'sish «egiluvchanlik» va «refleksivlik» mezonlarida kuzatildi. Bu talabalarning muqobil yechimlarni izlash va o'z tanlovini asoslash ko'nikmalari rivojlanganini anglatadi.

Sifat ko'rsatkichlari ham e'tiborga loyiq. Talabalar bilan o'tkazilgan so'rovnomada ularning ko'pchiligi «xato eskizdan qo'rqmay qoldim», «g'oyani bir necha usulda sinab ko'rish odatga aylandi» kabi fikrlarni bildirdi. Pedagogik amaliyot davrida tajriba guruhi talabalari maktab o'quvchilari bilan ishlashda vizual kundalik va iz xaritasi elementlaridan faol foydalandilar. Shu bilan birga, metodikani qo'llashda ayrim qiyinchiliklar ham aniqlandi: vizual kundalik yuritish dastlab ko'p vaqt talab etadi, refleksiv izoh yozish esa talabalarning bir qismiga qiyinchilik tug'diradi. Bu holatlarni yo'naltiruvchi savollar ro'yxati va namunaviy izohlar orqali yengillashtirish mumkin.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yakuniy natija bilan bir qatorda ijodiy jarayonning o'zini ko'rinadigan qilish va tahlil etish muhim pedagogik shart hisoblanadi.

2. «Tafakkur izi» metodikasi vizual kundalik, iz xaritasi, refleksiv izoh va iz galereyasi vositalari orqali talabanning g'oyadan asargacha bo'lgan fikrlash yo'lini hujjatlashtiradi hamda uni anglangan faoliyatga aylantiradi.

3. Metodikaning olti bosqichli tuzilishi (uyg'otish, kuzatish, divergent izlanish, tanlash va asoslash, amalga oshirish, refleksiya) ijodiy tafakkurning ravonlik, egiluvchanlik, originallik va ishlanganlik kabi tarkibiy qismlarini izchil rivojlantiradi.

4. Tajriba-sinov natijalari metodikaning samaradorligini, ayniqsa, muqobil yechimlarni izlash va o'z tanlovini asoslash ko'nikmalarini shakllantirishdagi ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

5. Metodika talabalarda kasbiy-pedagogik kompetensiyani ham rivojlantiradi: ular o'z ijodiy tajribasini maktab o'quvchilari bilan ishlashga ko'chirishni o'rganadi.

Tavsiyalar:

– «Kompozitsiya», «Rangtasvir», «Qalamtasvir» va «Tasviriy san'at o'qitish metodikasi» fanlari o'quv dasturlariga vizual kundalik yuritish va iz xaritasi tayyorlashga oid topshiriqlarni kiritish.

– Talabalarni baholashda yakuniy asar bilan birga izlanish jarayonini ham hisobga oluvchi mezonlardan foydalanish.

– Iz xaritalarini raqamli platformalar (onlayn taxta, elektron portfolio) orqali yuritish imkoniyatlarini kengaytirish.

– Pedagogik amaliyot davrida talabalarga metodika elementlarini umumta'lim maktablarida sinab ko'rish vazifasini berish.

Kelgusida metodikani boshqa ijodiy yo'nalishlar (dizayn, amaliy san'at, chizmachilik) talabalari uchun moslashtirish va uning uzoq muddatli ta'sirini o'rganish rejalashtirilmoqda.

2. Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-son Farmoni. — Toshkent, 2019-yil 8-oktabr.

3. Hasanov R. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. — Toshkent: Fan, 2004.

4. Oripov B. N. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. — Toshkent: Ilm-Ziyo, 2012.

5. Tolipov N. X. Kompozitsiya. — Toshkent, 2010.

6. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1991.

7. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1967.

8. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. — Lexington, MA: Personnel Press, 1974.
9. Wallas G. The Art of Thought. — London: Jonathan Cape, 1926.
10. Ritchhart R., Church M., Morrison K. Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence for All Learners. — San Francisco: Jossey-Bass, 2011.